COLOCVIU STRATEGIC

UNIVERSITATEA NAȚIONALĂ DE APĂRARE „CAROL I”
CENTRUL DE STUDII STRATEGICE DE APĂRARE ŞI SECURITATE

Nr. 8
2009

DILEMELE SECURIZĂRII EUROPEI (I)

Europa de Vest ca miză a Războiului Rece*

Emanuel COPILAŞ

C O N C L U Z I I:

- ***Europa Occidentală a reprezentat, în special în primii ani de după 1945, principala variabilă a ecuației geopolitice a Războiului Rece. A continuat să aibă o importanță fundamentală de-a lungul întregului conflict, reperabilă în special sub formă economică sau culturală, mai puțin militară.***
- ***Treptat, odată cu estomparea amenințării sovietice, puterile europene au început să manifeste tendințe geopolitice centrifugale, în ciuda integrării economice tot mai pronunțate ca urmare a apariției Comunității Economice Europene. Acestea au reverberat negativ asupra Alianței Nord-Atlantice, conducând până la contestarea rolului şi funcționalității acesteia (Franța).***
- ***Ca urmare a incapacității Uniunii Sovietice de a-şi reconfigura infrastructura economică, dar şi datorită eşecurilor militare pe care le-a suferit (Afghanistan), atracția ideologică pe care Moscova o exercita în țări ca Franța sau Italia, pe de o parte, dar şi teama cu care URSS o diseminase pe „bătrânul continent”, pe de altă parte, au fost considerabil diminuate.***

După finalul celui de al Doilea Război Mondial, Statele Unite şi partenerii săi europeni au format, în 1949, Tratatul Atlanticului de Nord (NATO). Cea mai importantă sarcină a noii alianțe militare consta în descurajarea oricărui tip de comportament geopolitic agresiv, în special a celor de posibilă proveniență sovietică[1] Autori precum Gregory Flynn susțin că Washingtonul a insistat mai degrabă asupra reconstrucției economice şi a federalizării Europei Occidentale, decât asupra unei posibile alianțe militare cu statele „bătrânului continent” împotriva Kremlinului. În primii ani care au urmat devastatoarei conflagrații mondiale,

* Documentarea pentru acest articol se datorează parțial unui grant AMPOSDRU (Investeşte în oameni! Fondul social european, Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, proiectul „Studiile doctorale - factor major de dezvoltare al cercetărilor socio-economice şi umaniste”), obținut din partea Universității Babeş-Bolyai, pe perioada studiilor doctorale.

Uniunea Sovietică a lui Stalin, serios afectată de confruntare, nu erau neapărat percepută ca o ameninţare la adresa securităţii occidentale.[2] Numai după consumarea crizei Berlinului şi a comunizării Cehoslovaciei, pentru a nu mai aminti Războiul Coreei – a fost conştientizată şi concretizată necesitatea constituirii unei comunităţi militare a Occidentului, aptă de a face faţă noilor provocări sovietice. În replică, sovieticii au creat, în 1955, propriul parteneriat militar cu ţările Europei de Est (exceptând Iugoslavia), Tratatul de la Varşovia, care reprezentau acum noua centură de securitate a Moscovei.[3]

Războiul a marcat profund „bătrânul continent", eliminând, totodată, ambiţiile fostelor mari puteri europene de a recâştiga poziţia centrală pe care o deţineau la începutul secolului pe scena relaţiilor internaţionale. Noul centru geopolitic al lumii postbelice era reprezentat de Statele Unite, dar supremaţia sa era contestată tot mai vehement, şi pe măsură ce se refăcea ca urmare a exploatării economiilor est-europene, tot mai pertinent, de către URSS. Deşi Europa nu mai domina lumea, importanţa sa geostrategică era în continuare foarte mare, putând fi considerată, cel puţin în primele decenii de după 1945, drept miza disputei dintre Washington şi Moscova. Urmându-şi instinctul cultural şi democratic, liderii statelor europene occidentale au ales Statele Unite ca aliat în cadrul celei mai lungi confruntări ideologice şi geopolitice care a articulat politica mondială în secolul XX.

1. RĂZBOIUL RECE: SCURTĂ INTRODUCERE

Două teze majore concurează în încercarea de a face inteligibile premisele Războiului Rece. Teza tradiţională blamează ideologia marxistă şi corolarul său sovietic pentru originile confruntării. Idei ca revoluţia globală sau „lupta de clasă universală", se argumentează, nu puteau conduce decât la conflict; pe lângă asta, experienţa politică a liderilor sovietici, care trebuiau să se confrunte în permanenţă cu inamici politici interni sau ameninţări externe, le indusese acestora o atitudine belicoasă.[4] În contrapondere, teza revizionistă afirmă că Uniunii Sovietice îi era imposibil să declanşeze conflictul. Efectele celui de al Doilea Război mondial asupra imperiului lui Stalin fuseseră devastatoare la nivel social (URSS pierduse aproximativ o treime din populaţie) şi economic, afectând totodată profund şi infrastructura ţării. În plus, spre deosebire de americani, sovieticii nu avuseseră acces la tehnologia nucleară între 1945 şi 1949. Economia capitalistă americană, inerent expansivă şi opresivă, ar fi forţat URSS-ul să ia parte la acest joc geopolitic pe care îl considera de altfel indezirabil.[5] Dezbaterea dintre aceste teze rămâne una foarte vie, deoarece valorile care articulează convingerile politice, fie ele de dreapta sau de stânga, nu şi-au epuizat încă sensul.

Personal, înclin spre teza tradiţionalistă, fără a o neglija însă pe cea revizionistă. Da, URSS a fost grav afectată de cel de al Doilea Război Mondial şi, datorită acestui motiv, a încercat cu obstinaţie să-şi consolideze autoritatea asupra noilor sateliţi est-europeni. Dar nu ar trebui uitată interpretarea pe care predecesorul Uniunii Sovietice, Imperiul Ţarist, o acorda propriei securităţi: extinderea. Mai mult, sovieticii au moştenit de la defunctul imperiu o inflexibilă şi agresivă tradiţie diplomatică, pe care au perpetuat-o chiar, urmărind-uşi deseori interesele cu o agresivitate ce friza grobianismul. Diplomaţii sovietici căutau să îşi intimideze interlocutorii prin adoptarea unei imagini retributive şi lipsite de flexibilitate. Cu toate acestea, Kremlinul nu poate fi blamat în exclusivitate pentru declanşarea Războiului Rece. Interesele americane în Europa de Vest erau de asemenea considerabile, iar oficialii de la Washington se aflau în căutarea celei mai potrivite matrice de securitate pentru concretizarea lor.

Peter Calvocoressi susţine că „Sursele Războiului Rece au inclus mai multe elemente culturale şi ideologice, dar acesta a fost în primul rând o luptă pentru putere şi o consecinţă a unor calcule greşite. Protagoniştii – Statele Unite şi URSS – se temeau unul de celălalt. Este adevărat că nu se agreau, chiar se detestau reciproc; dar dacă nu le-ar fi fost teamă, nu ar fi existat Războiul Rece: răceală da, cu siguranţă, dar fără război."[6] Washingtonul se temea că Stalin nu va stopa înaintarea Armatei Roşii către Europa Occidentală, unde ar fi putut susţine procesul de preluare al puterii de către partidele comuniste locale, infiltrate de agenţi ai PCUS; în schimb, Moscova se temea de o nouă alianţă vestică.[7]

Calvocoressi este de părere că cele două dimensiuni majore ale Războiului Rece rezidă, pe de o parte, în „ornamentele pseudo-ideologice care îl caracterizau", respectiv în „inventarea armelor nucleare."[8] Kenneth Waltz, un important analist al relaţiilor internaţionale, recuză în totalitate componenta ideologică a conflictului. În opinia sa, în timpul Războiului Rece, geopolitica a prevalat în detrimentul ideologiei. Argumentul cu care Waltz susţine această ipoteză este acela că cele două superputeri au acţionat mai degrabă într-o manieră tradiţională, oarecum similară marilor puteri europene din secolul XIX, atunci când au încercat fiecare să îşi extindă sfera de influenţă pentru a include statele din Lumea a Treia.[9] În baza acestor două analize se poate aprecia că geopolitica a ocupat un rol central în configurarea Războiului Rece; cu toate acestea, rolul ideologiei în cadrul aceluiaşi fenomen nu poate fi nici măcar minimalizat, pentru a nu mai pune problema în termenii eliminării ei definitive. În măsura în care a reprezentat o peremptorie ameninţare nucleară şi o dispută în termeni geostrategici, Războiul Rece a însemnat totodată o confruntare a două proiecte culturale şi sociale eminamente diferite; sau, folosind termenii lui Hans Morgenthau, o luptă „asupra minţilor şi acţiunilor altor oameni"[10], nu numai asupra teritoriilor şi resurselor lor.

Din punct de vedere teoretic şi politic, Statele Unite au abordat începuturile Războiului Rece prin două modalităţi succesive. Prima, niciodată materializată, consta într-un război nuclear limitat. Sesizând facilitatea cu care un astfel de război s-ar fi putut extinde la scară globală, strategii de la Washington au optat pentru teoria containment-ului, lansată în 1947 de către diplomatul american George Kennan.[11] Pentru acesta, „Personalitatea politică a puterii sovietice, aşa cum o cunoaştem astăzi (1947, n.m., C.E.), reprezintă produsul ideologiei şi a circumstanţelor: ideologia moştenită de actualii lideri sovietici de la mişcarea în cadrul căreia şi-au

Emanuel COPILAŞ este preparator şi doctorand al Facultăţii de Ştiinţe Politice, Filosofie şi Ştiinţe ale Comunicării, de la Universitatea de Vest din Timişoara. Domeniile sale majore de interes sunt: relaţii internaţionale, geopolitică, istorie politică.

format primele experienţe politice, şi circumstanţele puterii pe care o exercită de aproximativ trei decade în Rusia. Puţine analize psihologice sunt mai complicate decât încercarea de a stabili interacţiunea dintre aceste două forţe şi rolul relativ al fiecăreia în determinarea comportamentului oficial al sovieticilor. Dar, dacă se doreşte cu adevărat înţelegerea şi contracararea efectivă a acestui comportament, încercarea trebuie iniţiată."[12]

2. EUROPA OCCIDENTALĂ ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI RECE

Care era locul Europei Occidentale în cadrul acestei ecuaţii geostrategice? Dacă la sfârşitul anilor 1940, sau în timpul deceniului următor, europenii se temeau de un deznodământ militar al tensiunilor tot mai puternice dintre SUA şi URSS, după 1960 au început să fie tot mai sensibili la ideea că cele două superputeri ar putea ajunge la înţelegeri economice şi politice care i-ar dezavantaja.[13] Deşi Europa a făcut progrese economice enorme după 1945, securitatea sa era asigurată în proporţie covârşitoare de către NATO, şi implicit, Statele Unite.[14] Fiind inferioară din punct de vedere militar partenerului transatlantic, Europa Occidentală ar fi dezvoltat, conform unor analişti, o propensiune pentru ceea ce Joseph Nye a numit „putere gentilă" (soft power), având totodată tendinţa să localizeze securitatea la nivelul instituţiilor internaţionale. Bineînţeles, o astfel de abordare neglija rolul tradiţional pe care puterea militară tradiţională (hard power), şi interesul naţional îl au ca factori de modelare a politicii internaţionale.[15] Chiar şi aşa, nu se poate afirma că Europa Occidentală ar fi fost total neajutorată în cazul unei ameninţări militare. În 1986, forţele militare ale Republicii Federale Germane, Italiei, Franţei şi Regatului Unit al Marii Britanii însumau „peste un milion de oameni, cu un adaos de 1,7 milioane rezerve"[16] În plus, aceste ţări (în special Marea Britanie şi Franţa), dispuneau de propriile capacităţi nucleare, deşi mult reduse comparativ cu cele americane sau sovietice.[17]

În cadrul parteneriatului transatlantic, dezacordurile şi fricţiunile - atât între europeni şi americani, cât şi între statele europene – se manifestau cu regularitate. De exemplu, în primii ani de după război au existat serioase dubii în raport cu acceptarea RFG în NATO. Deşi a fost până la urmă admisă în 1954, Germania de Vest a nu a încetat decât după mult timp, şi niciodată în totalitate, să suscite precauţia şi temerile celorlalte state europene.[18] În Franţa, preşedintele Charles de Gaulle s-a opus de două ori, în 1961 şi 1967, intenţiei Regatului Unit de a se integra în Comunitatea Economică Europeană. Şi-a susţinut poziţia argumentând că britanicii ar putea deregla delicata balanţă economică şi politică care începuse să capete contur între Franţa şi Germania; în plus, preşedintele dezavua strânsa legătură dintre Londra şi Washington, temându-se că, odată acceptată în CEE, Marea Britanie ar promova interesele americane, afectând atât funcţionalitatea Comunităţii, cât şi, în special, poziţia centrală a Franţei în Europa şi chiar suveranitatea acesteia.[19] De Gaulle era circumspect, de asemenea, faţă de resurgenţa economică a RFG, încercând diferite strategii politice pentru a o tempera, deoarece afecta, bineînţeles, ponderea şi prestigiul Franţei ca membru central al Comunităţii.

Securitatea europeană a redevenit o problemă geopolitică presantă odată cu finalul anilor 1970, când URSS a dezvoltat noi tehnologii militare, invadând totodată şi Afghanistanul. Dar, odată cu începutul anilor 1980, temerile europenilor faţă de URSS-ul lui Leonid Brejnev s-au diminuat considerabil. Cauzele acestui deznodământ rezidă în vizibilitatea tot mai pronunţată a carenţelor sovietice, atât la nivel militar (stagnarea şi insuccesele din Afghanistan), cât şi economic sau ideologic. Eşecul răsunător al experimentului socialist francez (1981-1984), combinat cu anchilozarea generală a Uniunii Sovietice din ultimii ani ai erei Gorbaciov, au condus la o scădere profunde a atracţiei ideologice pe care Moscova o exercita în ţări ca Franţa sau Italia.[20]

---

[1] Eugen Preda, *NATO. Scurtă istorie*, Bucureşti, Silex, 1999, p. 65; François de Rose, *Al treilea război mondial nu a avut loc. NATO şi pacea*, Bucureşti, Nemira 1998, pp. 32-33; Jiři Fidler, Petr Mareř, *Istoria NATO*, Iaşi, Institutul European, 2005, pp. 18-19; Florian Gârz, *Expansiunea spre Est a NATO. Bătălia pentru Europa*, Bucureşti, Coruţ Pavel, 1997, p. 28.

[2] Gregory Flynn, *Statele Unite şi apărarea Europei*, în Raoul Girardet (coord.), *Apărarea Europei*, Iaşi, Institutul European, 2005, pp. 122-123.

[3] Tony Judt, *Epoca Postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, Iaşi, Polirom, 2008, pp. 143-147. După cum a observat şi reputatul istoric britanic Paul Johnson, analizând condiţiile care au antrenat alcătuirea blocurilor militare şi, implicit, a Războiului Rece, perioada imediat următoare celui de al Doilea Război Mondial poate fi metaforic denumită o „pace prin teroare". *O istorie a lumii moderne (1920-2000)*, Bucureşti, Humanitas, 2005, pp. 422-453.

[4] Wilfried Loth, *Impărţirea lumii. Istoria Războiului Rece (1941-1945)*, Bucureşti, Saeculum I.O., 1997, p. 10. O altă abordare a originilor Războiului Rece este centrată pe idealismul moralist şi aşa-zisa naivitate a preşedintelui american Woodrow Wilson faţă de intenţiile geopolitice reale ale lui Stalin (Staughton Lynd, "How the Cold War Begun", în Norman A. Graebner (ed.), *The Cold War. A Conflict of Ideology and Power*, D.C. Heath and Company, Massachusetts, 1976, pp. 3-17). Problema este însă mult mai complexă şi nu poate fi redusă la abordări unilaterale şi reducţioniste. Aşa cum a observat şi Jean-François Soulet, „faţă de Stalin, Roosevelt nu era nici naivul, nici bolnavul dominat de consilieri iresponsabili sau «lucraţi» de sovietici"; în schimb, „trebuie să recunoaştem totuşi că nu era prea bine informat în privinţa problemelor europene, şi deloc asupra ideologiei marxist-leniniste, în special a concepţiilor comuniştilor sovietici în materie de diplomaţie şi politică." *Istoria comparată a statelor comuniste. Din 1945 până în zilele noastre*, Iaşi, Polirom, 1998, p. 20. Vezi şi Joseph Nye, *Descifrarea conflictelor internaţionale. Teorie şi istorie*, Bucureşti, Antet, 2005, p. 110. O analiză istorico-diplomatică deosebit de utilă a premiselor Războiului Rece este de găsit în lucrarea lui Martin Herz, *Beginnings of the Cold War*, Bloomington, Indiana University Press, 1967.

[5] Idem, pp. 12-16. Joseph Nye Jr. distinge o a treia teză, complementară celei revizioniste, teza „postrevizionistă". Insistând asupra „nivelului structural", postrevizioniştii derivă caracterul (pentru ei) inevitabil al confruntării dintre SUA şi URSS pe baza noii configuraţii geopolitice a lumii, cea bipolară. Vezi *op.cit.*, p. 109. Un exponent emblematic al teoriei post-revizioniste este John Lewis Gaddis (*The United States and the Origins of the Cold War*, 1941-1947, New York, Columbia University Press, 1972; *The Long Peace. Inquires into the History of the Cold War*, New York, Oxford University Press, 1987). Alţi autori, cum ar fi Anne Deighton, atribuie declanşarea confruntării SUA-URSS unui set de trei factori aflaţi în interdependenţă mutuală: „ideologia", „factorii de decizie" şi „factorii geostrategici". Vezi „The Cold War in Europe, 1945-1945: Three Approaches", în Ngaire Woods (ed.), *Explaining International Relations since 1945*, New York, Oxford University Press, 1999, pp. 81-97.

[6] Peter Calvocoressi, *Rupeţi rândurile! Al doilea război mondial si configurarea Europei postbelice*, Iaşi, Polirom, 2000, p. 155. Pentru o evaluare complexă şi instructivă a Războiului Rece, a se consulta Martin McCauley, *Rusia, America si Războiul Rece*, Iaşi, Polirom, 1999; Andre Fontain, *Istoria Războiului Rece*, Bucureşti, Editura Militară, 1993, sau Thomas Parish, *Enciclopedia Războiului Rece*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2002. Cele mai importante documente semnate în timpul Războiului Rece sunt disponibile în lucrarea profesorului Aurel Preda-Mătăsaru, *Tratat de relaţii internaţionale moderne şi contemporane. Războiul Rece* (vol. III), Bucureşti, Lumina Lex, 2005.
[7] Peter Calvocoressi, *op.cit*., pp. 155-156.
[8] Idem, p. 156.
[9] Kenneth Waltz, *Teoria Politicii Internaţionale*, Iaşi, Polirom, 2006, p. 235.
[10] Hans Morgenthau, *Politica între naţiuni. Lupta pentru pace şi lupta pentru putere*, Polirom, Iaşi, 2007, p. 68
[11] Peter Calvocoressi, *Europa de la Bismarck la Gorbaciov*, Iaşi, Polirom, 2003, p 109.
[12] George Kennan, "The sources of soviet conduct", în Gearoid Ó Tuathail, Simon Dalby, Paul Routledge, (ed.), *The geopolitics reader*, New York, Routledge, 2006, p. 78.
[13] Kenneth Waltz, *op. cit*., pp. 237-238.
[14] Robert Kagan, *Despre paradis si putere*. *America şi Europa în noua ordine mondială*, Bucureşti, Antet, 2005, p. 17.
[15] Idem, p. 33.
[16] Paul Kennedy, *The rise and fall of the great powers. Economic change and military conflict from 1500 to 2000*, New York, Vintage, 1987, p. 472.
[17] Idem, p. 472.
[18] De fapt, „problema germană" a cunoscut un puternic reviriment în 1989, când dărâmarea simbolică a zidului Berlinului şi reunificarea celor două Germanii a antrenat anumite nelinişti în Europa Occidentală, mai ales în Franţa. Vezi Peter Calvocoressi, *Europa de la Bismarck la Gorbaciov*, Iaşi, Polirom, pp. 141-155.
[19] Neil Nugent, *The Government and politics of the European Union*, New York, Palgrave Macmillan, 2006, p. 26.
[20] Gustave Parmentier, „Alianţa atlantică şi apărarea europeană", în Raul Girardet (coord.), *Apărarea Europei*, Iaşi, Institutul European, 2005, pp. 51-53.

PROPUNERI:

- ***Subiectul tratat pe parcursul articolului de faţă este încheiat din punct de vedere cronologic. Din punct de vedere hermeneutic însă, dacă se ţine cont de multitudinea de interpretări acordate rolului şi poziţiei pe care Europa Occidentală şi le-a asumat în timpul Războiului Rece, el este departe de a-şi fi epuizat vitalitatea semantică. De exemplu, argumentarea conservatoare americană conform căreia Europa de Vest s-a bucurat între 1945 şi 1989 de avantajele unei păci kantiene deoarece Washingtonul lupta să o menţină la suprafaţa violentei, dar realei lumi hobbesiene, începe să devină tot mai puţin sustenabilă. Deşi faptul că reconstrucţia şi securitatea Europei postbelice a fost asistată masiv de America nu poate fi pusă la îndoială, renaşterea bătrânului continent se datorează cel puţin în aceeaşi măsură, chiar dacă mai puţin sesizabilă, „resurselor culturale" ale popoarelor europene, cel german în special, dar şi cel britanic sau francez, pentru a le aminti numai pe cele mai importante. Ceea ce profesorul Andrei Marga numeşte în lucrarea sa Cotitura Culturală. Consecinţe filosofice ale tranziţiei (Presa Universitară Clujeană, 2004) „resurse culturale", nu sunt altceva decât mentalităţi sau moravuri sociale observabile la nivel empiric. Acestea au contribuit cu siguranţă cel puţin la fel de mult la refacerea Europei Occidentale (şi a Japoniei, pentru a extinde argumentul), ca şi braţul militar american.***
- ***Apoi, este posibil ca ameninţarea sovietică la adresa Europei de Vest să fi fost într-o anumită măsură exagerată. Deşi Kremlinul afişa un comportament diplomatic rigid şi inflexibil, îşi cunoştea foarte bine propriile limite, atât interioare, cât şi exterioare. Deşi gesturile de bravadă nu îi erau străine, existau riscuri geopolitice şi militare pe care cu siguranţă nu era dispus să şi le asume. Mai mult, pe măsură ce Războiul Rece a cunoscut diferite faze de diversificare şi relaxare geopolitică, URSS-ul şi-a focusat atenţia în principal pe exportul ideologic către ţările Lumii a Treia, în timp ce interesele sale reale relativ la dominarea unei Europe de Vest tot mai puternică şi mai ostilă se atenuaseră considerabil.***
- ***În final, capacitatea nucleară a ţărilor vest-europene nu trebuie trecută cu vederea. Ea exista încă de la finalul celui de al Doilea Război Mondial (Marea Britanie), şi a fost dezvoltată treptat şi de Franţa. În timpul Războiului Rece exista, în dozaje diferite, desigur, probabilitatea ca fiecare conflict armat să degenereze într-unul nuclear. Echilibrul geopolitic rezultat în urma terorii nucleare era unul fragil şi, datorită iraţionalităţii unui astfel de conflict, din care ar fi rezultat numai perdanţi şi nici un învingător – nicio putere nucleară nu era dispusă să şi-l asume.***

COLOCVIU STRATEGIC este o publicaţie a Centrului de Studii Strategice de Apărare şi Securitate ce include rezumate ale temelor de cercetare ştiinţifică, conferinţelor, simpozioanelor, seminariilor, meselor rotunde, opinii şi puncte de vedere ale unor personalităţi de marcă din armată şi societate, din ţară şi străinătate, implicate în cercetarea ştiinţifică din domeniul securităţii.

Publicație realizată cu sprijinul Editurii și Tipografiei
Universității Naționale de Apărare „Carol I”
Tehnoredactare computerizată: Mirela ATANASIU
Supliment al revistei *IMPACT STRATEGIC*
ISSN: 1582-6511; B: 0162/1173/2009

Centrul de Studii Strategice de Apărare și Securitate
Şos. Panduri, nr. 68-72, Sector 5, Bucureşti
Telefon: 021.319.56.04, Fax 021.319.55.93
e-mail: cssas@unap.ro
http//:cssas.unap.ro